

УДК 316.343-058.13(477)

Ціннісно-нормативні моделі міського середнього класу в Україні (за даними компанії TNS)¹

Світлана Сальнікова –

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології
та соціальної роботи
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна.
E-mail: sv.salnikova@gmail.com;

Андрій Хом'як –

магістр спеціальності «Соціологія»
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна.
E-mail: andrii.khomiak@gmail.com

Розглянуто середній клас як рушійну силу суспільства – високоосвічену, професійну, а отже, інноваційну, винахідливу, схильну до ризиків, при цьому будучи відносно забезпеченими, його представники більшою мірою здатні до розв'язання суспільно значимих проблем. За даними компанії TNS Ukraine (2015), ідентифіковано середній клас (11,9 % серед дорослого 16+ населення міст) та обгрунтовано його наявність відмінними від решти прошарків соціально-демографічною структурою й ціннісно-нормативною системою.

За допомогою факторного аналізу та аналізу надійності виокремлено такі статистично значущі ціннісно-нормативні моделі, як модель професійної престижності (представлена показниками матеріальної зорієнтованості, стимуляційного суперництва, престижного вигляду, первинності кар'єри та успіху); модель готовності до інновацій (використання передових технологій, підприємництво, придбання техноновинок, первинність інтересу успіху); модель готовності ризикувати (цільовий ризик, гострота відчуттів, подолання труднощів, готовність до змін); модель соціальної відповідальності (соціальна активність, захист довкілля, індивідуальна впливовість).

За кожною моделлю побудовано усереднений індекс, кожен є валідним та надійним; усі також виявились узгодженими та корельованими.

Ключові слова: індекс, вимірвальна модель, факторний аналіз, аналіз надійності, ідентифікація середнього класу.

Received: August, 2016

1st Revision: September, 2016

Assepted: October, 2016

Salnikova Svitlana, Khomiak Andrii. Value-Normative Models of the Urban Middle Class in Ukraine (according to the Empirical Data From TNS). By considering different approaches to the definition of the middle class, authors examine it as a driving force of society – highly educated, professional and, therefore, innovative, inventive, able to risk. At the same time, being relatively wealthy, its representatives are more able to solve socially significant problems. According to empirical data of TNS Ukraine company (2015) the authors have made an empirical identification of the middle class (11,9 % of the adult population 16+ from cities in Ukraine). They validate existence of middle layer by identifying its socio-demographic structures and value-normative systems that are different from other layers.

In particular, statistically significant differences in age and educational structures, locality type, as well as in the sphere of production activity were identified. By using factor analysis and analysis of reliability, the authors selected the following statistically significant value-normative models:

- Professional Prestige Model, presented by indicators of material orientation, stimulant competition, prestigious appearance, antecedence of career and success;
- Readiness for Innovations Model (the use of advanced technology, entrepreneurship, purchase of new technologies, antecedence of success interest);
- Model of Willingness to Take Risks (target risk, sharpness of feeling, the overcoming difficulties, readiness to change);
- Model of Social Responsibility (social activity, environmental protection, individual influence).

The authors constructed average indexes on correspondent indicators, the each index based on the certain model; the indexes are valid and reliable. Consistency of all indexes and correlation between them is an additional result that is the reason for construction the total index and making further researches in order to find value-normative differences among cohorts of middle class and other layers.

Key words: Index, measurement model, Factor Analysis, Reliability Analysis, Identity of Middle Class.

© Сальнікова С., Хом'як А., 2016

¹ Стаття є другою частиною наукового проекту, виконаного в межах конкурсу START SMART (квітень 2016), ініціатор якого – міжнародна дослідницька компанія TNS спільно з фондом Ігоря Ткаченка, і продовженням статті «Виокремлення середнього класу (за даними компанії TNS)» [5].

Сальникова Светлана, Хомяк Андрей. Ценностно-нормативные модели городского среднего класса в Украине (по данным кампании TNS). Используя массивы данных кампании TNS Ukraine (2015), авторы идентифицировали средний класс (11,9 % среди городского населения 16+) как пересечение множеств «доход», «материальное положение», «профессиональный статус», построенных по условиям удовлетворения критическим значениям; обосновали различия социально-демографической структуры и ценностно-нормативных систем. В частности путем применения факторного анализа и анализа надежности они сконструировали модель профессиональной престижности, модель готовности к инновациям, модель готовности рисковать, модель социальной ответственности.

Ключевые слова: индекс, измерительная модель, факторный анализ, анализ надежности, идентификация среднего класса.

Постановка наукової проблеми та її значення. В експертному середовищі й, передусім, у суспільній свідомості закріпилася думка про те, що формування середнього класу в перехідному суспільстві – важливий чинник суспільних змін: він розглядається як рушійна сила суспільства, здатна до акумулювання нових цінностей, зокрема демократичних, і водночас зацікавлена в збереженні стабільності ринку, будучи його основним споживачем; зрештою, середній клас складає основу громадянського суспільства. Отож, виокремлення не лише середнього класу, а й суттєвих його характеристик є актуальним для цього дослідницького напрямку.

Аналіз публікацій із цієї проблеми буде представлено під час викладу основного матеріалу, а от **аналіз її досліджень** звузимо до соціологічного дослідження, виконаного на замовлення уряду Канади Центром Разумкова² у червні-грудні 2014 р. Важлива причина цього – те, що в межах зазначеного дослідження досить детально вивчалися питання виявлення середнього класу й основних його характеристик [6]. Інша – те, що ця стаття є завершальною частиною дослідницького проекту «Ціннісно-нормативні моделі середнього класу в Україні», виконаного в межах ініційованого компанією TNS конкурсу. **Емпірична база** нашого дослідження – масив даних компанії TNS³ I-го кварталу 2015 р. (N=5000), наданий спеціально для цього проекту, із якого за допомогою відбору за умовою відібрано респондентів віком 16+ (N=4807) – новий масив репрезентує доросле міське населення України за статтю.

Мета роботи – емпірична ідентифікація середнього класу, обґрунтування наявності котрого – у відмінних від решти прошарків соціально-демографічній структурі й ціннісно-нормативних системах. **Завдання статті** – (1) представлення теоретичних підходів до визначення середнього класу з подальшим виокремленням «серединної» когорти за встановленими критеріями та уточненням відмінних соціально-демографічних структур; (2) обґрунтування ціннісно-нормативних моделей середнього класу за допомогою застосування факторного аналізу й аналізу надійності в статистичному пакеті SPSS.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У межах проекту розглянуто основні підходи до визначення середнього класу: об'єктивний⁴ і суб'єктивний⁵, за професійним статусом (неовебіранська класова схема авторства Дж. Голдторпа, Р. Еріксона, Л. Портокареро (EGP)⁶), неомарксистська схема Е. Райта⁷, постіндустріальна класова схема

² Джерело: Центр Разумкова, <http://www.razumkov.org.ua>

³ Див. детально опис телефонного опитування на сайті компанії TNS Ukraine: <https://tns-ua.com/cases/mmi>

⁴ Ознаки: характер діяльності, освітній рівень, заняття, що визначає соціальний статус, і розмір доходу.

⁵ Принцип самоідентифікації або самовіднесення себе до категорії середнього класу.

⁶ В основі класифікації схеми EGP – критерій зайнятості, яка повинна відповідати професії та бути більш-менш престижною. Тому тут мають значення також освіта, кваліфікація та сектор економіки. Згідно з двома найважливішими вимірами виокремлюють 11 класів, які зазвичай агрегують в укрупнені класи [6, с. 36]. Класову схему використовують у міжнародних порівняльних проектах, таких як ESS.

⁷ Заснована на багатовимірній моделі експлуатації, у якій класові позиції виокремлено за трьома вимірами: за власністю на засоби виробництва, за ознакою влади всередині виробництва, за ознакою дефіцитних умінь і знань [7, с. 61]. У розумінні Е. О. Райта середній клас співвідноситься більш ніж з одним класом. Основним критерієм ідентифікації основних класів у концепції Райта є види влади й контролю групи над економічними ресурсами – фінансовим капіталом, фізичними засобами виробництва та робочою силою. Проте між полюсами тих, хто володіє засобами виробництва й реалізовує контроль та експлуатацію (буржуазія), і хто – ні (робітничий клас), є численні середні групи (менеджери, професіонали, дрібні роботодавці, люди вільних професій), які здатні впливати на деякі аспекти виробництва, але позбавлені контролю над іншими. Вони формують ще два типи соціальних позицій у класовій системі, котрі об'єднуються назвою «суперечливі класові позиції».

Г. Еспін-Андерсена⁸), за доходом і споживчими стандартами. Виділяючи середній клас за останнім підходом, можна стверджувати, що він виділяється як соціальна група людей, яка має схожі самооцінки, стиль життя, рівень доходу, ціннісні орієнтації, психологічні характеристики тощо. Постає питання щодо того, яким є середній клас в Україні.

У пострадянських суспільствах соціальні групи, які можна ідентифікувати як середній клас, визначають за такими ознаками: ці групи численні; їм властивий високий рівень кваліфікації та освіти або вони володіють малим чи середнім бізнесом; забезпечені, дохід дає їм змогу вести певний спосіб життя; такі люди мають соціальний вплив, економічно й політично незалежні; здатні до інвестицій; сповідують постматеріалістичні цінності [2].

Хоча пошук соціальних груп за такими характеристиками певною мірою «невтішний», усе ж середній клас – це (1) певна група, що посідає серединну позицію в суспільній ієрархії або, відповідно до класичного розуміння, (2) особлива соціальна група, яка має принципові відмінності від решти суспільства та набуває ваги соціального класу за умови значного чисельного наповнення (аж до розмірів вагової соціальної групи) та виконання притаманних лише їй функцій.

Згідно з першим визначенням, середній клас існує в будь-якому суспільстві, згідно з другим – його ідентифікація є соціологічною проблемою, оскільки потрібно встановити факт існування особливої групи, яку об'єднує система відносин, поглядів, поведінки, цінностей тощо, яка, безумовно, ідентифікує себе з такою особливою групою, а отже, має наміри й здатність до виконання специфічних для середнього класу функцій [3]. Натомість, для виокремлення суспільної групи, яка посідає серединне становище з огляду на об'єктивні характеристики, насамперед соціально-економічні, достатньо орієнтуватися на суто об'єктивні, більш-менш якісні джерела інформації.

На думку О. Симончук, «середній клас в Україні не має чітко виражених рис, за якими він суттєво виділявся б із загальної сукупності населення. Тому важливим ... є визначення критеріїв, опираючись на які можна виділяти середній клас» [9, с. 117]. Звідси ми скористались об'єктивними показниками виокремлення середнього класу й емпірично обґрунтували використання таких критеріїв його ідентифікації, як дохід, матеріальне становище, професійний статус. Установлення критичних значень для кожного критерію з подальшим відбором за умовою уможливило побудову трьох підвибірок – по 35,6; 60,7; 37,0 % відповідно – як множин елементів із наявними шансами представляти середній клас. Перетин цих множин (або одночасна належність спостережуваного до кожної підвибірки) виявив лише 11,9 % потенційних представників міського середнього класу, або, як нами зазначено, «серединної когорти» [5, с. 40–41]. Цікаво, що за даними Центру Разумкова, ядро середнього класу становлять щонайменше 12,3 % у 2002 р. й 14,2 % у 2014-му серед усього населення України [6, с. 18] і представників цього класу більше серед міського населення, аніж серед сільського⁹. Тобто для нашого випадку потрібно було б отримати відсоток по містах України не менший ніж по Україні в цілому. Звісно, непотрапляння до середнього класу значної частки містян ускладнює подальший аналіз, а саме: обґрунтування особливості цієї групи населення відмінними ціннісно-нормативними системами.

Найкраще особливості середнього класу крізь призму виконуваних ним функцій представлено в О. Александрової. «Середній клас здійснює функцію основного податкового донора; створює нові та зберігає наявні робочі місця, забезпечує високу продуктивність праці, виробництво й розповсюдження знань, інформації; є джерелом відтворення кваліфікованої робочої сили, служить соціальною опорою та головною рушійною силою реформ; забезпечує стійкий технологічний і економічний прогрес, створює, освоює й поширює зразки соціокультурних та інноваційних поведінкових практик; є носієм базових компонентів національної культури, виразником суспільних

⁸ Заснована насамперед на диференціації професійної зайнятості за секторальною / галузевою специфікою. Зайнятість згрупована в три паралельні набори, що відповідають різним типам поділу праці: первинний, фордистський і постіндустріальний. Останні два складаються зі стратифікованої зайнятості відповідно до місця в ієрархії, яка відображає ступінь влади, відповідальності та рівня кваліфікації. Автор упевнений, що представники фордистської, індустріальної й постіндустріальної ієрархії, кожна з яких поєднує владну структуру та структуру людського капіталу, специфічні для кожного виду поділу праці, мають різні життєві шанси й кар'єрні траєкторії [8, с. 160].

⁹ Виявлені статистично значущі відмінності за віковою, освітньою, поселенською структурами між когортами належних до середнього класу та неналежних до нього; зокрема, серединний прошарок є більш відчутним серед людей із вищою освітою й у великих містах, його представники зайняті переважно у сфері економіки (торгівля, обслуговування, виробництво), освіти, науки та культури [5, с. 37].

інтересів і тому виконує функції культурного інтегратора суспільства. Функцією цього класу є також інтелектуальне забезпечення оптимального розвитку суспільства» [1, с. 353].

Опираючись на розглянуті теоретичні та емпіричні висновки інших дослідників, підсумовуємо: середній клас – рушійна сила суспільства; високоосвічена, професійна, а отже, інноваційна, винахідлива, здатна до ризиків, при цьому, будучи відносно забезпеченими, його представники більшою мірою здатні до розв'язання суспільно значимих проблем.

Отже, особливість середнього класу, на нашу думку, полягає у відмінних ціннісно-нормативних системах, котрі регулюють поведінку його представників у сферах соціальних відносин і професійній¹⁰, на основі яких побудуємо певні моделі.

Модель «Соціальна відповідальність» в остаточному варіанті представлено трьома показниками: С1 – соціальна активність¹¹, С2 – захист довкілля¹², С3 – індивідуальна впливовість¹³, вимірними чотирибальною шкалою в порядку зростання, де 1 – повністю не згоден, 4 – повністю згоден.

Одновимірні розподіли (табл. 1) за кожним показником засвідчують домінування вищих оцінок у представників середнього класу, через що середні для цієї групи респондентів є також вищими.

Таблиця 1

Показники моделі «Соціальна відповідальність», %, сер., станд. відхилення

Показник	1	2	3	4	М	S
«Соціальна активність»						
Належні до середнього класу	4,9	25,6	50,2	19,3	2,84	0,79
Неналежні до середнього класу	6,2	29,1	48,5	16,1	2,75	0,80
Загалом	6,0	28,6	48,7	16,7	2,76	0,80
«Захист довкілля»						
Належні до середнього класу	4,7	24,3	50,5	20,5	2,87	0,79
Неналежні до середнього класу	6,6	25,7	49,0	7,0	2,79	0,81
Загалом	6,3	25,5	49,8	18,3	2,80	0,80
«Індивідуальна впливовість»						
Належні до середнього класу	6,3	32,4	41,7	19,6	2,75	0,84
Неналежні до середнього класу	10,2	35,0	39,3	15,5	2,60	0,87
Загалом	9,7	34,5	39,6	16,1	2,62	0,87

Помітно, що розподіли за кожною групою різняться між собою таким чином, що дані за групою належних до середнього класу відрізняються й від даних щодо групи неналежних, і від даних за вибіркою в цілому.

Також встановлено наявність хоча й невеликої за силою впливу, проте статистично значущої кореляції між кожним показником і належністю до середнього класу (С1: $c = 0,038$, $\alpha = 0,009$, С2: $c = 0,031$, $\alpha = 0,037$, С3: $c = 0,053$, $\alpha = 0,000$).

Оскільки за мету взято аналіз не стільки одновимірних розподілів щодо складових показників ціннісно-нормативних моделей, скільки власне самих моделей, то зосередимося на їх побудові та інтерпретації. Першопочатково ми припускали, що непатерналістські настанови й відкритість більшою мірою властиві представникам середнього класу, проте відповідної змінної не знайшли в переліку наявних. Твердження «Я ніколи не їжджу в громадському транспорті без квитка» і «Мені б хотілося, щоб люди України й сама Україна були більш відкриті зовнішньому світу» не узгодилися із

¹⁰ Ми не виокремлюємо текстово цінності й норми в межах дослідження, адже регуляторами є і перші (стратегічні), і другі (конкретні настанови, засоби та способи реалізації). Якщо для вивчення цінностей є певні методики (наприклад Ш. Шварца, Р. Інглхарта, М. Рокіча), то нормами можуть бути будь-які правила: від релігійних заповідей до норм на кшталт «поважай старших». Цінності людини не ідентичні її вчинкам, однак за певних умов вони можуть стати одним зі збудників його практичних дій, спрямованих на втілення цих цінностей у життя. Цінності як переконання людини в значимості (або важливості) особисто для нього деякого об'єкта або явища, В. Магун і М. Руднев називають індивідуальними, проте соціально детермінованими [4]. Норми мають сильніший ефект.

¹¹ «Мне хочется активно участвовать в жизни общества, приносит ему пользу».

¹² «Меня заботит, могу ли я лично сделать что-то для защиты окружающей среды».

¹³ «Я иногда ощущаю себя частью какого-то целого и чувствую, что могу влиять на события даже самыми незначительными поступками».

моделлю: перше більше підійшло б у випадку вивчення бідних прошарків (тих, хто користується громадським, не приватним, транспортом), інше – цілком закономірне через ситуацію в країні задля привернення уваги світового товариства, та й для тих, хто очікує безвізового режиму з ЄС (особливо заробітчани).

Підтвердження тому, що ці три показники є складовою частиною моделі за назвою «Соціальна відповідальність», представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Модель «Соціальна відповідальність»: результати факторного аналізу¹⁴ та аналізу надійності

№ з/п	Показник	Частка, яку вносить у модель	Коефіцієнт кореляції	Значення Альфа, якщо видалити
1	C1 – соціальна активність	0,527	0,726	0,266 ¹⁵
2	C2 – захист довкілля	0,520	0,721	0,271
3	C3 – індивідуальна впливовість	0,338	0,582	0,412
Дисперсія		46,17 %		
Коефіцієнт Альфа Кронбаха		0,419		

Узгодженість та надійність шкали дає підстави побудувати індекс соціальної відповідальності як середнє арифметичне трьох показників. За середнім значенням цього показника знову спостерігаємо відмінність когорти належних до середнього класу від неналежних і вибірки в цілому.

Таблиця 3

Індекс соціальної відповідальності: порівняння середніх

M		Довірчий інтервал	S
$M_{N=}$	2,73	[2,71; 2,74]	0,56
$M_{ні=}$	2,71	[2,70; 2,73]	0,56
$M_{так=}$	2,81	[2,77; 2,86]	0,55

Модель «Готовність ризикувати» представлено чотирма показниками: R1 – цільовий ризик¹⁶, R2 – гострота відчуттів¹⁷, R3 – подолання труднощів¹⁸, R4 – готовність до змін¹⁹, вимірними чотирибальною шкалою в порядку зростання, де 1 – повністю не згоден, 4 – повністю згоден. Аналогічно до попередньої моделі одновимірні розподіли (табл. 4) за кожним показником засвідчують домінування вищих оцінок у представників середнього класу, через що середні для цієї групи респондентів також є вищими.

Таблиця 4

Показники моделі «Готовність ризикувати», %, сер., станд. відхилення

Показник	1	2	3	4	M	S
1	2	3	4	5	6	7
«Цільовий ризик»						
Належні до середнього класу	11,9	35,7	35,3	17,1	2,577	0,909
Неналежні до середнього класу	17,1	38,3	31,4	13,2	2,407	0,921
Загалом	16,4	37,9	31,9	13,8	2,431	0,922

¹⁴ Тут і надалі використано метод головних компонент, усі змінні статистично значуще скорельовані між собою.

¹⁵ Кожна змінна високо скорельована із сумою інших, коефіцієнти кореляції становлять від 0,6 до 0,7 для змінних, зазначених у порядку спадання в табл. 2.

¹⁶ «Я могу пойти на большой риск, чтобы получить от жизни то, что я хочу».

¹⁷ «В поисках острых ощущений мне иногда нравится делать что-нибудь опасное и запретное».

¹⁸ «Мне нравится преодолевать сложные непредвиденные ситуации».

¹⁹ «Если придется, мне будет нетрудно изменить свой образ жизни, место работы, место жительства и круг своих знакомых».

1	2	3	4	5	6	7
«Гострота відчуттів»						
Належні до середнього класу	21,5	34,8	30,6	13,1	2,353	0,960
Неналежні до середнього класу	27,8	35,6	26,8	9,8	2,187	0,951
Загалом	26,9	35,4	27,4	10,3	2,211	0,955
«Подолання труднощів»						
Належні до середнього класу	8,1	36,3	37,2	18,4	2,659	0,870
Неналежні до середнього класу	11,7	39,1	35,0	14,2	2,517	0,876
Загалом	11,2	38,8	35,2	14,8	2,537	0,877
«Готовність до змін»						
Належні до середнього класу	11,0	32,1	37,5	19,3	2,652	0,914
Неналежні до середнього класу	14,3	35,5	33,6	16,5	2,524	0,931
Загалом	13,9	35,1	34,1	16,9	2,540	0,930

Тут також встановлено наявність статистично значущого впливу між кожним показником і належністю до середнього класу (R1: $c = 0,060$, $\alpha = 0,000$, R2: $c = 0,056$, $\alpha = 0,000$, R3: $c = 0,053$, $\alpha = 0,000$, R4: $c = 0,045$, $\alpha = 0,002$).

Таблиця 5

Модель «Готовність ризикувати»: результати факторного аналізу та аналізу надійності

№ з/п	Показник	Частка, яку вносить у модель	Коефіцієнт кореляції	Значення Альфа, якщо видалити
1	R1 – цільовий ризик	0,556	0,746	0,484
2	R2 – гострота відчуттів	0,476	0,690	0,534
3	R3 – подолання труднощів	0,434	0,659	0,548
4	R4 – готовність до змін	0,372	0,610	0,580
Дисперсія		45,96%		
Коефіцієнт Альфа Кронбаха		0,608		

Диференціююча здатність побудованого індексу підтверджується статистично відмінними середніми щодо нього між групою належних до середнього класу, з одного боку, й іншими двома групами – із другого.

Таблиця 6

Індекс готовності ризикувати: порівняння середніх

M	Довірчий інтервал	S	
$M_{N=}$	2,43	[2,41; 2,45]	0,62
$M_{ні=}$	2,41	[2,39; 2,43]	0,62
$M_{так=}$	2,56	[2,51; 2,62]	0,61

Модель «Готовність до інновацій» представлено чотирма показниками: I1 – використання передових технологій²⁰, I2 – підприємництво²¹, I3 – придбання техноновинок²², I4 – первинність інтересу успіху²³, виміряними чотирибальною шкалою в порядку зростання, де 1 – повністю не згоден, 4 – повністю згоден. Аналогічно до попередньої моделі одновимірні розподіли (табл. 7) за кожним показником засвідчують домінування вищих оцінок у представників середнього класу, через що середні для цієї групи респондентів також є вищими.

²⁰ «Я хочу быть среди тех, кто первым пользуется наиболее передовыми технологиями».

²¹ «Я из тех людей, которые могли бы открыть свое дело».

²² «Я не боюсь покупать новинки техники, даже если мои знакомые их не пробовали».

²³ «Мне интересно пробовать то, чего я никогда не делал раньше, даже если я не уверен в успехе».

Таблиця 7

Показники моделі «Готовність до інновацій», %, *сер.*, *станд. відхилення*

Показник	1	2	3	4	M	S
«Використання передових технологій»						
Належні до середнього класу	3,6	23,9	45,6	26,9	2,958	0,808
Неналежні до середнього класу	7,9	29,7	41,8	20,6	2,752	0,871
Загалом	7,4	28,7	42,4	21,4	2,779	0,866
«Підприємництво»						
Належні до середнього класу	6,7	23,8	46,1	23,4	2,863	0,849
Неналежні до середнього класу	11,3	32,6	40,2	15,9	2,608	0,885
Загалом	10,6	31,6	40,8	17,0	2,642	0,885
«Придбання техноновинок»						
Належні до середнього класу	5,3	30,4	43,3	21,0	2,801	0,828
Неналежні до середнього класу	8,8	34,6	41,2	15,4	2,6317	0,847
Загалом	8,4	33,9	41,5	16,1	2,654	0,847
«Первинність інтересу успіху»						
Належні до середнього класу	3,6	28,8	47,1	20,5	2,844	0,784
Неналежні до середнього класу	6,0	30,2	46,7	17,2	2,750	0,807
Загалом	5,7	30,0	46,7	17,6	2,762	0,804

Кожен показник та змінна належності до середнього класу є статистично залежними (I1: $c = 0,078$, $\alpha = 0,000$, I2: $c = 0,094$, $\alpha = 0,000$, I3: $c = 0,065$, $\alpha = 0,000$, I4: $c = 0,038$, $\alpha = 0,012$), а в побудованій моделі всі вони є узгодженими, звідси – індекс є валідним і надійним.

Таблиця 8

Модель «Готовність до інновацій»: результати факторного аналізу та аналізу надійності

№ з/п	Показник	Частка, яку вносить у модель	Коефіцієнт кореляції	Значення Альфа, якщо видалити
1	I1 – використання передових технологій	0,566	0,752	0,447
2	I2 – підприємництво	0,561	0,749	0,449
3	I3 – придбання техноновинок	0,344	0,586	0,548
4	I4 – первинність інтересу успіху	0,294	0,542	0,567
Дисперсія		44,12 %		
Коефіцієнт Альфа Кронбаха		0,578		

Середні за індексом готовності до інновацій статистично значуще відрізняються у всіх трьох виокремлених групах. Тут неналежні до середнього класу мають найменший інноваційний потенціал.

Таблиця 9

Індекс готовності до інновацій: порівняння середніх

M	Довірчий інтервал	S	
$M_N =$	2,71	[2,69; 2,73]	0,56
$M_{ні} =$	2,69	[2,67; 2,70]	0,57
$M_{так} =$	2,87	[2,82; 2,91]	0,52

Модель «Престижність професійна» представлено чотирма показниками: P1 – матеріальна зорієнтованість²⁴, P2 – стимуляційне суперництво²⁵, P3 – престижний вигляд²⁶, P4 – первинність кар'єри й успіху²⁷, вимірними чотирибальною шкалою в порядку зростання, де 1 – повністю не

²⁴ «Одна из моих целей – принадлежать к кругу наиболее материально обеспеченных людей».

²⁵ «Мне нравятся ситуации, когда я соперничаю с другими. Это меня стимулирует».

²⁶ «Для меня очень важно быть одетым «с иголки» каждый день».

²⁷ «Я готов многим пожертвовать ради карьеры и успеха».

згоден, 4 – повністю згоден. Аналогічно до попередньої моделі одновимірні розподіли (табл. 10) за кожним показником засвідчують домінування вищих оцінок у представників середнього класу (3 і / або 4), через що середні для цієї групи респондентів також є вищими.

Таблиця 10

Показники моделі «Престижність професійна», %, сер., станд. відхилення

Показник	1	2	3	4	M	S
«Матеріальна зорієнтованість»						
Належні до середнього класу	10,9	32,8	36,8	19,6	2,650	0,915
Неналежні до середнього класу	13,7	35,7	35,7	14,8	2,516	0,906
Загалом	13,3	35,2	36,0	15,5	2,537	0,908
«Стимуляційне суперництво»						
Належні до середнього класу	11,1	31,5	43,5	13,9	2,603	0,861
Неналежні до середнього класу	12,3	36,2	38,4	13,2	2,524	0,871
Загалом	12,0	35,5	39,1	13,3	2,538	0,867
«Престижний вигляд»						
Належні до середнього класу	7,0	33,9	39,4	19,7	2,717	0,860
Неналежні до середнього класу	10,7	39,6	36,0	13,7	2,526	0,859
Загалом	10,3	38,6	36,6	14,5	2,554	0,862
«Первинність кар'єри і успіху»						
Належні до середнього класу	10,5	42,1	36,3	11,1	2,480	0,826
Неналежні до середнього класу	14,3	46,7	28,0	11,0	2,357	0,858
Загалом	13,7	46,1	29,3	10,9	2,374	0,853

Статистично значущі впливи між кожним показником і належністю до середнього класу є такими – R1: $c = 0,060$, $\alpha = 0,000$, R2: $c = 0,056$, $\alpha = 0,000$, R3: $c = 0,053$, $\alpha = 0,000$, R4: $c = 0,045$, $\alpha = 0,002$.

Формування цієї моделі також має певні особливості, як у випадку з першою. Такі показники трудової дисципліни, як детальне планування розпорядку дня, ретельна підготовка (а не миттєві рішення) під час виконання робочих завдань, обіцянок, вчасне прибуття на роботу й зустрічі також виокремлюються в модель «Дисциплінованість професійна», проте є характеристикою радше тих, хто до середнього класу не належить. З одного боку, це цілком слушно, адже представники середнього класу – люди вільні й творчі, проте тайм-менеджмент (свочасність зустрічей і планування робочого дня) є складовою частиною успішної кар'єри.

Таблиця 11

**Модель «Престижність професійна»:
результати факторного аналізу та аналізу надійності**

№ з/п	Показник	Частка, яку вносить у модель	Коефіцієнт кореляції	Значення Альфа, якщо видалити
1	P1 – матеріальна зорієнтованість	0,470	0,686	0,472
2	P2 – стимуляційне суперництво	0,424	0,651	0,498
3	P3 – престижний вигляд	0,420	0,648	0,497
4	P4 – первинність кар'єри і успіху	0,409	0,639	0,503
Дисперсія		43,069 %		
Коефіцієнт Альфа Кронбаха		0,564		

Довірчий інтервал для середньої за індексом престижності професійної не перетинається з іншими двома. Отож, представники середнього класу дійсно більш зорієнтовані на те, аби належати

до матеріально забезпеченого прошарку, турбуються про відмінний зовнішній вигляд, готові зарати кар'єри й успіху на пожертви та не бояться суперництва.

Таблиця 12

Індекс престижності професійної: порівняння середніх

M	Довірчий інтервал	S
$M_N =$	2,50 [2,48; 2,52]	0,57
$M_{\text{ні}} =$	2,48 [2,46; 2,50]	0,57
$M_{\text{так}} =$	2,61 [2,56; 2,66]	0,58

Ми, звісно, не ставили собі за мету побудувати одну модель, основна ідея полягала в тому, що існують деякі ціннісно-нормативні моделі, за якими можна виявити особливості середнього класу. Тому певною мірою не зовсім очікуваним є для нас той факт, що виокремлені індекси є також узгодженими, скорельованими, що спричинено деяким латентним фактором. За впливовістю індекси розміщуються так: Індекс престижності професійної ($c=0,770$), Індекс готовності до інновацій ($c=0,765$), Індекс готовності ризикувати ($c=0,755$), Індекс соціальної відповідальності ($c=0,621$). Дисперсія за моделлю становить 53,36 %, Альфа Кронбаха – 0,706, при цьому жоден з індексів не покращить модель, якщо його видалити (значення Альфа 0,615; 0,619; 0,627; 0,703 відповідно). Залежність між цим латентним фактором і змінною належності до середнього класу є статистично значущою ($c=0,111$, $\alpha=0,000$).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Задля емпіричної ідентифікації середнього класу, обґрунтування наявності котрого полягало у встановленні відмінних від решти прошарків соціально-демографічної структури й ціннісно-нормативних систем нами поставлено та реалізовано низку завдань.

Розглядаючи різні підходи до визначення середнього класу (за самоідентифікацією, професійним статусом, доходом і споживчими стандартами), ми виокремили об'єктивний підхід, зокрема критерії доходу, матеріального становища, професійного статусу. Установлення критичних значень для кожного критерію дало змогу виокремити тих, хто має шанс потрапити до середнього класу: таких 35,6 % за критерієм доходу, 37,0 % – за родом занять, 60,7 % – щодо матеріального становища. Перетин відповідних множин виявив 11,9 % належних до середнього класу серед дорослого 16+ населення міст України (понад 50 тис.). Порівняння соціально-демографічних структур засвідчило статистично значущі відмінності за віковою, освітньою, поселенською структурами, а також за сферою виробничої діяльності.

Особливість когорти представників середнього класу полягає в статистично відмінних ціннісно-нормативних його системах. Застосовуючи факторний аналіз та аналіз надійності, ми виокремили такі ціннісно-нормативні моделі:

- модель престижності професійної, представлена показниками матеріальної зорієнтованості, стимуляційного суперництва, престижного вигляду, первинності кар'єри та успіху;
- модель готовності до інновацій (використання передових технологій, підприємництво, придбання техноновинок, первинність інтересу успіху);
- модель готовності ризикувати (цільовий ризик, гострота відчуттів, подолання труднощів, готовність до змін);
- модель соціальної відповідальності (соціальна активність, захист довкілля, індивідуальна впливовість).

За кожною з моделей побудовано усереднений індекс за відповідними показниками, індекси є валідними й надійними. Додатковим результатом виявились узгодженість і скорельованість усіх індексів, що також є підставою для подальшого пошуку ціннісно-нормативних відмінностей серед когорти середнього класу та інших прошарків.

Джерела та література

1. Александрова О. С. Середній клас як фактор забезпечення стабільності в сучасній Україні / О. С. Александрова // Гілея. Наук. вісник : зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 44 (№2). – С. 350–357.
2. Дилигенский Г. Г. Люди среднего класса / Г. Г. Дилигенский. – М. : Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2002. – 285 с.

3. Лібанова Е. Населення із середніми доходами як основа для формування середнього класу в Україні / Е. Лібанова, Л. Черенько, О. Васильєв, А. Реут // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 1–2. – С. 79–96.
4. Магун В. Життєві цінності населення: порівняння України з іншими європейськими країнами / В. Магун, М. Руднев // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. – С. 153–162.
5. Сальнікова С. Виокремлення середнього класу (за даними компанії TNS) / С. Сальнікова, А. Хом'як // Соціологічні студії. – 2016. – № 1 (8). – С. 37–45.
6. Середній клас в Україні: критерії ідентифікації [Електронний ресурс] / кер. проекту Л. Шангіна // Центр Разумкова. – К. : Заповіт, 2014. – 64 с. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/1416488104_file.pdf
7. Симончук Е. Классовые структуры в сравнительной перспективе / Е. Симончук // Украинское общество в европейском пространстве / под ред. Е. Головахи и С. Макеева. – К., 2007. – С. 33–104.
8. Симончук О. Класи в Україні у перспективі альтернативних класових схем / О. Симончук // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. – С. 227–273.
9. Симончук О. В. У пошуках українського середнього класу / О. В. Симончук // Україна. – 2002. Моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАНА України, 2002. – С. 117.

References

1. Aleksandrova, O. S. (2011), Middle class as the factor of ensuring the stability in modern Ukraine, *Gileya. Scientific Bulletin*, No. 2, Vol. 44, P. 350–357.
2. Diligensky, G. G. (2002), “*People of Middle Class*”, Moscow : Institute of «Public Opinion», 285 p.
3. Libanova, E., Cherenko, L., Vasiliev, A., Reut, A (2014), Population with average incomes as the basis for the formation of the middle class in Ukraine, *National Security & Defence*, No. 1–2, Vol. 144–145, Pp. 79–96.
4. Magun, V., Rudnev, M. (2007), “Life values of population: comparison Ukraine with other European countries”, *Ukrainian Society 1992–2007. Dynamics of Social Change*, Kyiv : NAS of Ukraine, Institute of Sociology, Pp. 153–162.
5. Salnikova, S., Khomiak, A. (2016), Selection of Middle Class (according to the empirical data from TNS), *Sociological Studios*, No. 1, Vol. 8, Pp. 37–45.
6. *The Middle Class in Ukraine: Identification Criteria*, Razumkov Centre, http://www.razumkov.org.ua/upload/1416488104_file.pdf
7. Symonchuk, E. (2007), The class structure in a comparative perspective, *Ukrainian society as a European space*, Kyiv : NAS of Ukraine, Institute of Sociology, Pp. 33–104.
8. Symonchuk, O. (2007), “Classes in the Ukraine at the prospect of alternative class schemes”, *Ukrainian Society 1992–2007. Dynamics of Social Change*, Kyiv : NAS of Ukraine, Institute of Sociology, Pp. 227–273.
9. Symonchuk, O. V. (2002), In search of a Ukrainian Middle Class, *Ukraine – 2002. Monitoring of social chances*, Kyiv : NAS of Ukraine, Institute of Sociology, P. 117.